

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**
Історичний факультет
Кафедра історії Центральної та Східної Європи

к. і. н. Папакін А. Г.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

з предмету:

«ІСТОРІЯ ЗБРОЇ»

для студентів денної форми навчання

галузь знань:	03 Гуманітарні науки
спеціальність:	032 Історія та археологія
освітній рівень:	другий (магістерський)
освітня програма:	Музеєзнавство, пам'яткознавство
вид дисципліни:	обов'язкова

КИЇВ – 2021

Папакін Артем Георгійович.

Навчально-методичний комплекс «Історія зброї»: програма курсу, завдання для самостійної роботи та рекомендована література. – Київ, 2021.

Затверджено на засіданні кафедри історії Центральної та Східної Європи
протокол № 2 від 8 листопада 2021 р.

Затверджено Навчально-методичною комісією історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
протокол № від 2021 р.

Затверджено Вченою радою історичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
протокол № від 2021 р.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021

© Історичний факультет, 2021

© Папакін А. Г., 2021

ЗМІСТ

Передмова. Мета та завдання навчальної дисципліни.....	4
Організація оцінювання.....	6
Програма навчальної дисципліни.....	9
Структура навчальної дисципліни.....	13
Завдання для самостійної роботи.....	14
Методика самостійної роботи. Вимоги до письмових робіт	19
Плани семінарських занять.....	23
Питання на екзамен.....	29
Глосарій	30
Рекомендовані джерела та література.....	41

ПЕРЕДМОВА.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Озброєння завжди відіграло і продовжує відігравати важливу роль в історії людства. Зброя була і є неодмінним і важливим елементом для виживання людини, держави, нації. Тому не дивно, що в усі часи зброя виступала показником рівня технологій виробництва. Зброя і військова техніка як тисячоліття тому, так і зараз концентрує найкращі виробничі досягнення цивілізацій. Дослідження історії зброї говорить не лише про розвиток бойових засобів самих по собі, але й про зв'язки між народами, шляхи просування технічних інновацій. Музейні колекції України і світу містять тисячі предметів озброєння, які потребують фахового вивчення. Дослідження зброї є комплексною дисципліною, що поєднує досягнення історії, археології, спеціальних історичних дисциплін, історії мистецтв.

Мета дисципліни – формування системного уявлення у студентів про історію виникнення і розвитку озброєння, еволюцію зброї протягом всієї історії людства, прояви військово-технічної думки людини.

Завдання полягають у вивченні еволюції бойового озброєння в історії людства, термінології та методологічних засад роботи з предметами озброєння; навчанні роботі з науковою літературою і комплексом джерел з історії озброєння; формуванні вмінь студентів системно аналізувати основні параметри бойової зброї, військового спорядження і техніки; виробленні навичок хронологічної та географічної атрибуції предметів озброєння та проведення зброєзнавчих досліджень. Знання особливостей розвитку бойового озброєння має значний світоглядний аспект, розширюють загальний інтелектуальний рівень студента. У курсі пропонується забезпечити три рівні знання: морфологічний (факт), семантичний (зміст факту), прагматичний (оцінка історіографічна і власна студента).

В результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- зброєзнавчу термінологію;
- класифікаційні та типологічні схеми озброєння;
- факти, події та процеси, що вплинули на розвиток військових технологій;
- специфіку розвитку бойового озброєння у різних регіонах світу;
- взаємозв'язок зброї і тактики бою;
- вплив, місце та роль загальноєвропейських та світових історичних процесів на розвиток озброєння;

вміти:

- працювати з комплексом письмових, археологічних і зображувальних джерел;
- хронологічно і географічно атрибутувати різні зразки бойового озброєння, військового спорядження і техніки;
- зіставляти предмети озброєння з історичний контекстом;
- проводити джерельну критику;
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- застосовувати на практиці знання, отримані в процесі навчання;
- надавати кваліфіковані консультації з проблемних питань, що вивчаються в межах курсу.

Навчальна дисципліна «Історія зброї» є складовою циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр», є нормативною і додатковою для ряду спеціальних дисциплін освітньої програми «Музеезнавство, пам'яткознавство». Дисципліна є складовою циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр», безпосередньо пов'язана з дисциплінами «Загальна та спеціальна музеологія», «Організація науково-дослідної роботи (музеезнавство, пам'яткознавство)», «Музеї світу», «Історія образотворчого мистецтва».

ОРГАНІЗАЦІЯ ОЦІНЮВАННЯ

Контроль знань студента здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Зміст курсу поділений на 2 змістових модулі. У змістовий модуль 1 входять теми 1–6, у змістовий модуль 2 – теми 7–12. Кожний змістовий модуль включає в себе лекції, семінари і самостійну роботу студентів, які завершуються рейтинговим контролем рівня засвоєння знань програмного матеріалу даної частини курсу. Обов'язковим для екзамену в II семестрі є набрання студентами 20 балів за поточну роботу (семінарські заняття, модульний контроль 1–2).

Оцінка успішності знань студентів здійснюється у двох формах: поточний контроль (робота на семінарських заняттях, контрольні роботи) і підсумковий контроль (письмовий екзамен). Загальна сума балів – 100 (з них: поточний модульний контроль – 60 балів, підсумковий – 40 балів). Загальну кількість балів студента формують семестрові бали, отримані з усіх тем двох змістових модулів: бали, отримані за модульні контрольні роботи (у формі тестування); бали, отримані за виконання індивідуальних завдань; бали, отримані за роботу на семінарських заняттях, а також бали, отримані за письмовий екзамен.

Змістовий модуль 1. Давня зброя			Змістовий модуль 2. Зброя у новий і новітній період			Екзамен
30 залікових балів (максимум)			30 залікових балів (максимум)			40 балів (максимум)
Семінарські заняття	Самостійна робота	Модульний контроль	Семінарські заняття	Самостійна робота	Модульний контроль	
10 максимум	10 максимум	10 максимум	10 максимум	10 максимум	10 максимум	

Упродовж семестру оцінюється робота студента під час кожного семінару (доповідь, доповнення, участь у дискусії). Під час семінару студент має можливість отримати від 1 до 4 балів. Критеріями оцінювання відповіді студента під час семінару є:

- повнота розкриття питання 1-2 бали;
- логіка викладення 1 бал;
- аналітичні міркування, вміння робити висновки 1 бал.

Виконані індивідуальні завдання (письмові роботи) студент подає викладачеві не пізніше ніж за тиждень до проведення модульного контролю з

відповідного Змістового модулю, зокрема, **Індивідуальне завдання 1** – остання декада березня, а **Індивідуальне завдання 2** – остання декада травня.

Критерії оцінки індивідуального завдання:

- глибоке розкриття проблеми на основі використання історичних джерел;
обґрунтоване відображення власної позиції, належне оформлення роботи,
грунтовні висновки 10 балів;
- ґрунтовне розкриття проблеми, власне бачення проблеми та ґрунтовні висновки, але є окремі незначні помилки при викладі фактичного матеріалу або в оформленні 9 балів;
- повна розкриття проблеми, самостійні висновки, але допущено помилки у фактичному викладі матеріалу 8 балів;
- робота відображає знання фактичного матеріалу з питання, але висновки є поверховими 7 балів;
- компілятивний характер роботи, не відображене власне бачення проблеми, відсутні самостійні висновки 5 балів;
- відображені лише деякі аспекти проблеми, помилки при викладі фактичного матеріалу 4–3 бали;
- робота демонструє лише загальні уявлення про проблему, відсутність знань з фактичного матеріалу, наявні суттєві помилки 2 бали;
- виклад матеріалу фрагментарний, має грубі помилки, відсутні або некоректні висновки, робота не відповідає прийнятим вимогам 1 бал.

Після завершення відповідно Змістового модулю 1 і Змістового модулю 2 проводяться **модульні контрольні роботи (МК)**, зокрема, **Контрольна робота ЗМ1** (9-й тиждень) і **Контрольна робота ЗМ2** (17-й тиждень).

Участь студентів у контрольних заходах обов'язкова. МК проводиться у письмовій формі. Робота містить тестові завдання, правильна відповідь на кожне з яких оцінюється в 0,5 бала, та завдання з короткими відповідями, що оцінюються в 1 бал кожна. Максимальна кількість балів, яку студент може набрати за МК – 10 балів. Студент, який не виконав індивідуального завдання (письмової роботи), не допускається до складання МК, і даний модуль йому не зараховується.

Умовою допуску до екзамену є отримання студентом під час семестрового оцінювання не менше ніж 20 балів (*критично-розрахунковий мінімум*). При цьому обов'язковим є успішне складання модульних контрольних робіт та виконання індивідуальних робіт, передбачених робочою програмою навчальної

дисципліни. **Рекомендований мінімум** для допуску до екзамену – **36 балів**.

При простому розрахунку отримаємо:

	Семестрова кількість балів	Екзамен	Підсумкова оцінка
<i>Мінімум</i>	<i>36</i>	<i>24</i>	<i>60</i>
Максимум	60	40	100

У випадку відсутності студента з поважних причин відпрацювання та перездачі модульних контрольних робіт здійснюються у відповідності до «Положення про порядок оцінювання знань студентів при кредитно-модульній системі організації навчального процесу» від 1 жовтня 2010 року.

Складання екзамену є обов'язковим. Екзамен вимагає письмової відповіді. Екзаменаційний білет складається з двох питань, кожне з яких оцінюється на максимум 20 балів.

Критерії оцінювання відповіді студента є наступними:

- відповідь повна, подане власне бачення проблеми - 19–20 балів
- повна відповідь з незначними помилками - 16–18 балів
- відповідь відображає знання фактичного матеріалу з питання - 13–15 балів
- відповідь демонструє знання фактичного матеріалу, але допущені окремі помилки - 10–12 бали
- відповідь фрагментарна, відображені лише деякі аспекти проблеми - 7–9 балів
- відповідь фрагментарна, наявні суттєві помилки при викладі фактичного матеріалу - 4–6 балів
- відповідь має значні помилки, або відсутня бали - 1–3

Шкала відповідності оцінок за екзамен:

Відмінно / Excellent	90–100
Добре / Good	75–89
Задовільно / Satisfactory	60–74
Незадовільно / Fail	0–59

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Давня зброя

Вступ. Тема 1. Термінологія. Методологія вивчення зброї. Історія дослідження зброї. Класифікація, типологія озброєння. (10 год.)¹

Предмет і завдання курсу. Терміни «зброя», «озброєння», «військове спорядження». Мисливська, бойова і спортивна зброя. Класифікаційні схеми. Критерії типології озброєння. Джерела з історії озброєння. Зброєзнавство як історична дисципліна. Основні етапи розвитку історичної науки про зброю. Початок вивчення предметів матеріальної культури. Дослідження зброї як складова археології. Письмові джерела з історії зброї. Іконографія озброєння як історичне джерело. Поява термінів «Waffenkunde», «оружиеведение», «зброєзнавство». Методологія вивчення зброї. Дослідження історії зброї в Україні. Українське зброєзнавство на сучасному етапі.

Тема 2. Тема 2. Поява спеціалізованої бойової зброї. Зброя у давнину. (9 год.)

Полювання і війна у давніх суспільствах. Перші зразки мисливської зброї. Поява війни як соціального явища. Перші сліди збройних конфліктів у преісторії. Основні типи зброї кам'яного віку. Винайдення луку зі стрілами. Поява спеціалізованого бойового озброєння. Значення війни і зброї в епоху бронзи. Виникнення металеві клинкової зброї. Найдавніша зброя: палиця, булава, пернач, сокира-молот, бойова сокира, чекан, келеп, спис, кинджал, ніж, меч, тесак.

Тема 3. Холодна зброя античного періоду і Середньовіччя. (9 год.)

Роль бронзи і заліза у військовій справі античності. Озброєння Давньої Греції і Давнього Риму. Холодна зброя варварської Європи. Зброя на Близькому Сході. Далекосхідна холодна зброя. Еволюція списів, мечів, кинджалів, бойових ножів, бойових сокир у часи античності.

Розвиток холодної зброї в середньовічній Європі. Зброя Середніх віків у Східній Європі та степах Євразії. Близькосхідна зброя. Холодна зброя на Далекому Сході, у Південній і Південно-Східній Азії. Роль списа у військовій справі Західної Європи XI–XVI ст. Меч в західноєвропейському суспільстві. Класифікація середньовічних європейських мечів Е. Оукшотта. Кинджали,

¹ Загальна кількість годин з урахуванням лекцій, семінарів та самостійної роботи

бойові ножі, тесаки на озброєнні середньовічних воїнів. Еволюція односичної клинкової зброї. Поява і поширення шаблі. Використання бойових сокир, келепів, булав і кистенів. Комбінована холодна зброя середньовічних воїнів.

Тема 4. Захисне озброєння Античності і Середньовіччя. (9 год.)

Термінологія: шолом, обладунок, щит. Поява перших зразків захисного озброєння. Панцирі з м'яких матеріалів. Ліноторакс. Пластинчастий панцир. Лускатий обладунок. Ламеллярний панцир. Металеві кіраси і захист кінцівок. Поява кольчуги. Еволюція античних шоломів. Особливості використання обладунків, шоломів і щитів у античній Європі та Азії.

Еволюція кольчужного обладунку в середньовічній Європі. Поява бригадини. Розвиток середньовічного рицарського обладунку XIII–XVI ст. Ламеллярний, лускатий, кольчужний обладунок на Сході. Поява кільчасто-пластинчастих видів захисту тіла. Еволюція європейських бойових наголів'їв. Шоломи Середніх віків у Азії.

Скорочення використання захисного спорядження у Нову добу.

Тема 5. Метальна зброя. Дротик. Праща. Лук. Арбалет. (9 год.)

Перша дистанційна зброя: каміння, палиці. Використання металевих списів. Металеві списи в античному і середньовічному світі. Пілум, плюмбата. Проблема виділення дротиків з-поміж списів. Атлатль. Праща – конструкція і застосування в бойових умовах. Снаряди для пращі. Лук і стріли – типологія, конструктивні особливості. Прості та складні луки. Еволюція античних і середньовічних луків: скіфський лук, гуннський лук, монгольський лук, турецький лук. Способи натягнення луків. Еволюція наконечників стріл. Технічні характеристики середньовічних луків.

Перші зразки стрілометів. Гаурафет. Китайські арбалети. Арбалет у Давньому Римі. Поширення арбалетів у середньовічній Європі. Способи заряджання арбалетів. Арбалетні болти.

Тема 6. Допорохова артилерія. (8 год.)

Станкові самостріли античного світу. Торсіонні механізми. Використання торсіонних машин у Давній Греції та Давньому Римі. Балісти, скорпіони, онагри. Принцип дії, конструктивні особливості. Стрілометальні і каменеметальні машини. Ричажно-працеві каменемети. Поява і поширення трібюше, його принцип дії та снаряди. Технічні характеристики допорохової артилерії античності і середньовіччя.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

Зброя у новий і новітній період

Тема 7. Холодна зброя Нового і Новітнього часу. Використання холодної зброї в сучасних бойових діях. (10 год.)

Роль холодної зброї на полі бою після поширення вогнепальної зброї. Використання пік у Західній Європі. Відродження списів як зброї кавалерії у Європі в XVI–XVIII ст. Використання пік кавалерією в XIX–XX ст. Поява і еволюція багнетів. Холодна зброя для окопного бою. Шабля та її роль на полях боїв Нового і Новітнього періодів. Еволюція клинкової зброї Європи та Азії. Африканська холодна зброя. Зброя тубільців Америки, Австралії, Океанії.

Тема 8. Захист тіла у новітню добу. (8 год.)

Експерименти з бронежилетами зі сталі і тканини в XIX – на початку XX ст. Усвідомлення необхідності запровадження захисного спорядження на початку XX ст. Генерал Адріан. Введення сталевих касок у Франції, Великій Британії, Німеччині під час першої світової війни. Технічні характеристики касок. Захисні кіраси часів Першої світової війни. Експериментальні зразки захисного спорядження 1914–1918 рр. Стрілецькі щити: дослідні зразки та використання в бойових діях. Еволюція касок світу в міжвоєнний період. Використання захисного спорядження у Другу світову війну. Поширення неметалевих видів захисту тіла у післявоєнний період. Кевларові і керамічні бронежилети. Використання захисного спорядження в сучасних бойових діях.

Тема 9. Поява і еволюція вогнепальної зброї. (9 год.)

Винайдення пороху. Конструктивні елементи і принцип дії вогнепальної зброї. Поширення вогнепальної зброї з Далекого Сходу до Західної Європи. Використання облогових і польових гармат у бойових діях. Поява ручної вогнепальної зброї: рушниця, гаківниця, аркебуз. Поява пістолів. Типи замків ручної вогнепальної зброї нового часу: гнотовий замок, коліщатковий замок, кременевий замок, капсульний замок. Дульно- і казнозарядна зброя. Нарізна вогнепальна зброя. Ковзаючий затвор. Удосконалення набоїв до вогнепальної зброї. Пістолет і револьвер. Магазинні гвинтівки. Автоматична зброя. Багатоствольні мітральєзи. Картечніці. Кулемети. Пістолет-кулемет і автомат.

Тема 10. Артилерія і вибухові пристрої. (9 год.)

Гармати, гаубиці і мортири. Збільшення рухомості і далекобійності артилерії. Збільшення скорострільності артилерії. Виробництво стволів гармат. Вдосконалення артилерії у ХІХ ст. Запровадження і бойове використання нарізної артилерії.

Поява гранат і їх використання у Новий час. Протипіхотні, протитанкові гранати. Гранати спеціального призначення. Гранатомети. Бомби: фугасні, осколкові, запалювальні, освітлювальні. Авіаційні і глибинні бомби. Винайдення торпеди. Класифікація торпед. Наземні, морські, мінометні міни. Еволюція мінометів. Саморобні вибухові пристрої.

Тема 11. Військова техніка. (9 год.)

Вози і колісниця у військовій справі. Облогова техніка допорохової доби. Еволюція військового флоту. Військовий залізничний транспорт. Військові автомобілі. Бронемашини. Бойова авіація і засоби протиповітряної оборони. Поява і еволюція танків. Артилерійські тягачі. Військова інженерна техніка.

Тема 12. Зброя масового ураження. (8 год.)

Використання отруйних речовин у військовій справі давнини. Класифікація хімічної зброї. Хімічна зброя під час Першої світової війни. Використання хімічної зброї у ХХ ст. і її заборона. Біологічна, бактеріологічна і токсинна зброя. Шлях до створення атомної бомби. Засоби доставки. Використання ядерної зброї та її вдосконалення. Ядерна зброя як засіб стримування. Інші види зброї масового ураження: інфразвукова, електромагнітна, радіологічна, сейсмічна зброя. Засоби індивідуального і колективного захисту від зброї масового ураження.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ п/п	Номер і назва теми	Кількість годин		
-------	--------------------	-----------------	--	--

лекції семінари самостійна
а робота

Частина 1. Давня зброя

1	Вступ. Тема 1. Термінологія. Методологія вивчення зброї. Історія дослідження зброї. Класифікація, типологія озброєння	2	2	6
---	---	---	---	---

2	Тема 2. Поява спеціалізованої бойової зброї. Зброя у давнину	2	1	6
3	Тема 3. Холодна зброя античного періоду і Середньовіччя	2	1	6
4	Тема 4. Захисне озброєння Античності і Середньовіччя	2	1	6
5	Тема 5. Метальна зброя. Дротик. Праща. Лук. Арбалет	2	1	6
6	Тема 6. Допорохова артилерія	2	1	5
7	<i>Індивідуальна робота 1</i>	-	-	5
8	<i>Контрольна робота 1 (тест)</i>	-	1	-

Частина 2. Зброя у новий і новітній період

9	Тема 7. Холодна зброя Нового і Новітнього часу. Використання холодної зброї в сучасних бойових діях	2	2	6
10	Тема 8. Захист тіла у новітню добу	2	1	5
11	Тема 9. Поява і еволюція вогнепальної зброї	2	1	6
12	Тема 10. Артилерія і вибухові пристрої	2	1	6
13	Тема 11. Військова техніка	2	1	6
14	Тема 12. Зброя масового ураження	2	1	6
15	<i>Індивідуальна робота 2</i>	-	-	5
16	<i>Контрольна робота 2 (тест)</i>	-	1	-

ВСЬОГО

24

16

80

Загальний обсяг 120 год., в тому числі:

Лекцій – **24 год.**

Семінари – **16 год.**

Самостійна робота - **80 год.**

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

Давня зброя

Тема 1. Термінологія. Методологія вивчення зброї. Історія дослідження зброї. Класифікація, типологія озброєння.

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Наукове вивчення зброї в незалежній Україні.
2. Періодичні і неперіодичні видання з історії зброї в Україні.
3. Проблематичність універсальних класифікаційних схем.

Контрольні запитання та завдання:

1. Які існують джерела з історії зброї?
2. Хто з українських авторів досліджував історію давньої зброї?
3. Назвіть основні праці з історії зброї в західній історіографії.

Тема 2. Поява спеціалізованої бойової зброї. Зброя у давнину.

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Основні види мисливської зброї кам'яного віку.
2. Еволюція матеріалів і технік виготовлення зброї у кам'яну, мідну і бронзову добу.
3. Поява металеві зброї.
4. Роль зброї у житті преісторичних суспільств.

Контрольні запитання та завдання

1. Які причини виникнення військових конфліктів у кам'яному віці?
2. Назвіть основні винаходи в галузі зброї у мезоліті.
3. Чим був продиктований перехід на металеву зброю і обладунки?

Тема 3. Холодна зброя античного періоду і Середньовіччя.

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Холодна зброя давнього Єгипту і Месопотамії.
2. Зброя ополчення грецьких полісів.
3. Зброя скіфів і сарматів Північного Причорномор'я.

4. Використання списів у кінноті античності і Середньовіччя.

Контрольні запитання та завдання:

1. Які були причини поширення зброї з заліза?
2. Назвіть специфічне і спільне в озброєнні античних держав і варварських суспільств.
3. Чим спричинений перехід західноєвропейського рицарства до таранного удару списом?

Тема 4. Захисне озброєння Античності і Середньовіччя.

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Поява металевих обладунків.
2. Еволюція античних шоломів.
3. Центри виготовлення середньовічних обладунків.

Контрольні запитання та завдання

1. Якою була вага середньовічних рицарських обладунків?
2. Назвіть основні види середньовічних обладунків Європи.
3. Перерахуйте сильні і слабкі сторони європейських рицарських та близькосхідних обладунків епохи середньовіччя.

Тема 5. Метальна зброя. Дротик. Праща. Лук. Арбалет.

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Дальність польоту дротика, снаряда пращі, стріли.
2. Регіональна специфіка використання простих і складних луків.
3. Сила натягнення середньовічних луків.

Контрольні запитання та завдання

1. Перерахуйте основні матеріали для виготовлення снарядів пращ.
2. Наскільки точні були середньовічні луки?
3. Назвіть основні види складних луків.

Тема 6. Допорохова артилерія.

Завдання для самостійної роботи (5 год.)

1. Класифікація металевих машин античності.

2. Далекобійність металевих механізмів.
3. Принцип дії баробаліст.

Контрольні запитання та завдання

1. Які письмові джерела описують античні металеві машини?
2. З чого виготовлялися снаряди для каменеметів?
3. Назвіть різницю між палінтонами і евтітонами.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Зброя у новий і новітній період

Тема 7. Холодна зброя Нового і Новітнього часу. Використання холодної зброї в сучасних бойових діях

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Сокири, алебарди і кистені у ранньомодерний період.
2. Способи дії багнетом у військовій справі Нового часу.
3. Бойові ножі в новітній період.
4. Традиційна холодна зброя на озброєнні сучасних армій.

Контрольні запитання та завдання

1. Які основні типи холодної зброї продовжували використовуватися у Новий час?
2. Чи були бердиші підставками для стрілецької зброї?
3. Назвіть види холодної зброї, що використовувалися під час Першої та Другої світових війн.

Тема 8. Захист тіла у новітню добу

Завдання для самостійної роботи (5 год.)

1. Обладунки і щити аборигенів Америки, Східної і Південно-Східної Азії, Африки у ХХ ст.
2. Ян Щепаник – уродженець України, винахідник шовкового бронезилету.
3. Сучасні матеріали для виготовлення бронезилетів і касок.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть основні види індивідуального захисного озброєння, що використовуються в сучасних бойових діях.

2. Чому не набули поширення стрілецькі щити?
3. Проти якої зброї залишається ефективною кольчуга?

Тема 9. Поява і еволюція вогнепальної зброї (7 год.)

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Виробництво пороху. Гранульований порох. Димний і бездимний порох.
2. Снайперські гвинтівки.
3. Картечниця Гетлінга.

Контрольні запитання та завдання

1. Якою була скорострільність гнотових і кременевих мушкетів?
2. Назвіть різницю між вогнепальною зброєю піхоти і кавалерії.
3. Якою була функція нарізів у стволах гвинтівок?

Тема 10. Артилерія і вибухові пристрої

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Облогова і польова артилерія.
2. Використання артилерії у військово-морській справі Нового часу.
3. Засоби транспортування артилерії.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть причини домінування дульнозарядних гармат у Новий час.
2. Яким спорядженням користувалися артилеристи Нового часу?
3. З чого склалися гранати Нового часу?

Тема 11. Військова техніка

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Найбільш ранні різновиди військового транспорту.
2. Основні етапи розвитку авіації.
3. Озброєння бойових кораблів Нового часу.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть час і регіон виникнення колісниць.
2. Які були функції колісниць?

3. Які були функції у перших танків?

Тема 12. Зброя масового ураження.

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Принцип дії ядерної зброї.
2. Ядерні арсенали сучасних держав.
3. Воднева бомба.

Контрольні запитання та завдання

1. Перерахуйте основні отруйні речовини, що використовувалися під час Першої світової війни.
2. Коли було відкрито принцип дії ядерної зброї?
3. Обґрунтуйте позицію світової спільноти стосовно хімічної і бактеріологічної зброї.

МЕТОДИКА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ. ВИМОГИ ДО ПИСЬМОВИХ РОБІТ

Самостійна робота студентів (СРС) є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних дисциплін. Її мета полягає у формуванні самостійності як риси особистості і засвоєнні необхідних знань, умінь, навичок. Основними функціями СРС вважається пізнавальна, самостійна, прогностична, коригуюча та виховна. Предметом СРС є опрацювання як окремих тем програми курсу в цілому, так і деяких розділів (підрозділів) тем, написання рефератів, есе, підготовка матеріалів на семінарські заняття з використанням наукових публікацій з важливих проблем даної навчальної дисципліни. При контролі виконання завдань для самостійного опрацювання оцінці можуть підлягати:

- опрацювання тем загалом чи окремих питань;
- написання та публічний захист рефератів (есе);
- підготовка конспектів навчальних чи наукових текстів.

СРС забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни (основна література, додаткова література, методичні матеріали). Перевірка рівня засвоєння теоретичного матеріалу, самостійно опрацьованих тем чи окремих розділів здійснюється під час семінарських занять, оцінювання індивідуальних завдань, модульних контрольних робіт, підсумкової контрольної роботи, складання заліку.

Самостійна робота студентів з дисципліни «Історія зброї» полягає в підготовці зброєзнавчого дослідження у вигляді письмової роботи. В процесі підготовки дослідження студент отримує навички праці з музейними предметами, археологічними, документальними та наративними джерелами, фаховою літературою, вміння аналізувати та узагальнювати різні точки зору, висловлювати свої погляди на існуючі проблеми, застосовувати на практиці знання, отримані в процесі навчання, надавати кваліфіковані консультації з проблемних питань, що стосуються історії озброєння.

Під час роботи над дослідженням слід виділити декілька етапів:

- вибір теми та пошук необхідної літератури;
- вивчення та систематизація зібраних матеріалів;
- складання плану дослідження;
- написання тексту дослідження;
- оформлення тексту дослідження.

Вибір теми дослідження, пошук джерел та літератури, складання плану відбувається за консультацією студентів з викладачем. Теми дослідження обираються студентами самостійно, однак їх обов'язково слід узгодити з

викладачем. Студенти можуть звертатися до викладача за допомогою у відборі необхідної літератури та джерел, при цьому слід орієнтуватися на запропонований викладачем перелік рекомендованої літератури до курсу. Написання тексту дослідження та його оформлення студенти здійснюють самостійно.

Найважливіші вимоги до дослідження: змістовність, логічна послідовність, органічний зв'язок викладу окремих питань. Всі теоретичні положення і висновки мають бути достатньою мірою аргументовані, виважені та достовірні.

Зброєзнавче дослідження повинне бути присвячене певному предмету озброєння або серії таких предметів. Інформацію про предмет (предмети) озброєння можна взяти з наукових публікацій, публікацій з сайтів музеїв, друкованих чи електронних каталогів (див. **Рекомендовані джерела та література**).

При описі предмета (предметів) слід приділити увагу його технічним і конструктивним характеристикам (зазначити розміри, визначити застосовані при виготовленні матеріали, виробничі техніки і технології, зазначити наявність клейм, написів чи зображень). Слід вписати предмет (предмети) в історичний контекст та існуючі схеми класифікації (за наявності), датувати та атрибутувати його (з'ясувати походження предмета, хронологію використання, належність).

Слід надати оцінку значення предмета (предметів) як історичного джерела та доцільності запровадження його (їх) у науковий обіг.

Технічні вимоги до оформлення текстів письмових робіт:

I. Характеристика файлу.

1. Розширення файлу – .doc або .docx; назва файлу повинна містити ім'я і прізвище виконавця, напр. «Яків_Яковенко.docx»

II. Текстовий формат.

1. Поля в документі: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.

2. Шрифт тексту: Times New Roman, 14-й кегль (розмір шрифту).

3. Міжрядковий інтервал у тексті – 1,5.

4. Міжабзацний інтервал у тексті – 0.

5. Нумерація сторінок – праворуч зверху.

6. Текст вирівнюється по ширині сторінки, назви розділів – по центру.

III. Структура тексту і обсяг роботи.

1. Титульна сторінка, що містить назву навчального закладу, факультет, тему роботи, прізвище, ім'я, по батькові студента, курс, групу, а також прізвище та ініціали викладача, який керує виконанням роботи – 1 с. (сторінка не нумерується).

2. Зміст (перелік структури роботи).
3. Вступ. У вступі робиться огляд літератури та обґрунтовується вибір проблеми, подається опис предмету і об'єкту дослідження, формулюється завдання роботи.
4. Основний текст роботи.
5. Висновки до роботи. У висновках подаються загальні підсумки роботи.
6. Список використаних джерел та літератури
7. Ілюстрації, таблиці, схеми тощо слід розміщувати у додатках. Усі ілюстрації, таблиці і схеми повинні містити підпис. Необхідно вказувати джерела походження всіх ілюстрацій. Кількість додатків – необмежена. Усі додатки повинні бути згадані в основному тексті дослідження.
8. Обсяг роботи – 5–10 друкованих знаків (без пробілів).

IV. Оформлення переліку джерел та літератури.

Робота повинна містити посилання на фахову літературу. Дослідження повинне бути написане з використанням наукових публікацій, бібліографічний опис яких розміщується в кінці роботи, після висновків.

Список джерел і літератури слід оформлювати за зразком:

Джерела в електронному форматі:

1. Шолом з Карантинного шосе // Українська військова історія. – 2019. – 4 вересня [Електронний ресурс]:
<https://www.ucrainarma.org/artefact/karantynne-kerch.html>, відвідано 08.09.2021.

Збірник документів, каталоги, альбоми:

2. Колекція зброї та військового спорядження / Упор. Т. М. Радієвська та ін. – К.: Мистецтво, 2011. – 64 с., іл.

Монографії:

3. *Клочко В. І.* Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р. Х.). – К.: АртЕк, 1996. – 337 с.

Статті з журналів:

4. *Криганов А. В.* Військова справа ранньосередньовічних аланів Подоння // Археологія. – 1993. – № 2. – С. 52–62.

Статті зі збірників:

5. *Верхотурова М. А.* Чавунні мортири 17 ст. з колекції Львівського історичного музею // Історія давньої зброї. Дослідження 2016. – К., 2017. – С. 308–322.

Статті з Інтернету:

6. *Папакін А.* Гаківниця. Перша ручна вогнепальна зброя // Локальна історія. – 2021. – 21 червня [Електронний ресурс]:

<https://localhistory.org.ua/rubrics/word/gakivnitsia-persha-ruchna-vognepalna-zbroia/>,
відвідано 26.09.2021.

Важливою складовою написання зброєзнавчих досліджень є академічна доброчесність. Дослідження має бути самостійним, написаним з обов'язковим особистим внеском здобувача вищої освіти. Копіювання текстів інших авторів та їхніх частин не допускається. Дослідження, що носить ознаки академічної недоброчесності (плагіату), не оцінюється викладачем і не зараховується в якості самостійної роботи.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінар 1. Типологія і класифікація зброї. Зброезнавчі класифікаційні схеми. (2 год.)

1. Скандинавські мечі за Я. Петерсеном.
2. Типологія мечів Е. Окшотта.
3. Давньоруські бойові сокири у класифікації А. Кірпічнікова.
4. Типологія давньоруських шоломів А. Кірпічнікова.

Література:

1. Андрощук Ф. Мечи викингов. – К.: Простір, 2013.
2. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII – XV вв. – Л., 1976.
3. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 1–3. – М., Ленинград: Наука, 1966–1971.
4. Кирпичников А. Н. Раннесредневековые золоченые шлемы. Новые находки и наблюдения. – СПб: ИПК "Вести", 2009.
5. Окшотт Э. Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса. – М., 2006.
6. Окшотт Э. Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание. – М., 2007.
7. Окшотт Э. Оружие и воинские доспехи Европы. С древнейших времен до конца Средневековья. – М.: Центрполиграф, 2009.
8. Петерсен Я. Норвежские мечи эпохи викингов. – СПб: Аотфарет, 2005.
9. Nadolski A. Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI, XII wieku. – Łódź: Zakład im. Ossolińskich we Wrocławiu, 1954.
10. Oakeshott E. The Archaeology of Weapons. Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry. – Woolbridge: Boydell Press, 1960.
11. Oakeshott E. Records of the Medieval Sword. – Woolbridge: Boydell Press, 2007.
12. Oakeshott E. The Sword in the Age of Chivalry. – Woolbridge: Boydell Press, 1997.
13. Petersen J. De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. – Kristiania, 1919.

Семінар 2. Розвиток холодної зброї на території України (2 год.)

1. Скіфська холодна зброя.
2. Давньогрецькі і давньоримські військові традиції на території України.
3. Зброя давньої Русі. Європейські і кочівницькі мілітарні технології.

Література:

1. Андрощук Ф. Мечи викингів. – К.: Простір, 2013.
2. Возний І.П., Федорук А.В. Ударна зброя XII – першої половини XIII ст. з території Верхнього Прута та Середнього Дністра // Вісник Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка. 2013. – Вип. 8. – С. 53–64.
3. Вооружение скифов и сарматов. – К.: Наукова думка, 1984.
4. Горелик М. Оружие Древнего Востока (IV тыс. – IV в. до н. э.). – М., 1993.
5. Каинов С. Ю. Сложение комплекса вооружения Древней Руси X – начала XI в. (по материалам Гнёздовского некрополя и поселения. Дис. ... канд. ист. наук. – Москва, 2019.
6. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 1–3. – М., Ленинград: Наука, 1966–1971.
7. Комар О. В., Сухобоков О. В. Військова справа Хозарського каганату // Нариси з воєнної історії давньої України. – К., 2005. – С. 212–231.
8. Коннолли П. Греція и Рим: Еволюція воєнного мистецтва на протязі 12 століть. – М.: Эксмо, 2009.
9. Криганов А. В. Військова справа ранньосередньовічних аланів Подоння // Археологія. – 1993. – № 2. – С. 52–62.
10. Мелюкова А. И. Вооружение скифов. – М.: Наука, 1964.
11. Осипенко М. Рогові кистені XI–XIII ст. за матеріалами Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2020. – № 6. – С. 63–71.
12. Bishop M. C., Coulston J. C. N. Roman military equipment from the Punic Wars to the fall of Rome. – London: B. T. Badsford Ltd, 1993.

Семинар 3. Захисне озброєння в музейних колекціях (1 год.)

1. Античне захисне спорядження.
2. Еволюція середньовічних обладунків.
3. Предмети захисного озброєння в колекціях українських музеїв.

Література:

1. Блэр К. Рыцарские доспехи Европы. Универсальный обзор европейских коллекций. – М.: Центрполиграф, 2008.
2. Винклер П фон. Оружие. Руководство к истории, описанию и изображению ручного оружия с древнейших времен до начала XIX века. – СПб: Типография И. А. Ефрона, 1894.

3. Горелик М. Оружие Древнего Востока (IV тыс. – IV в. до н. э.). – М., 1993.
4. Дедюлькин А. В. Защитное снаряжение местного производства населения Северо-Западного Кавказа в эллинистическую эпоху // *Stratum Plus*. – 2014. – № 3. – С. 169–184.
5. Казакевич Г. М. Про етруссько-італійські та кельтські шоломи у північному Причорномор'ї // *Археологія*. – 2009. – № 3. – С. 19–25.
6. Коннолли П. Греция и Рим: Эволюция военного искусства на протяжении 12 веков. – М.: Эксмо, 2009.
7. Мелюкова А. И. Вооружение скифов. – М.: Наука, 1964.
8. Негин А. Об одном типе шлемов из кочевнических погребений с территории Дешт-и-Кыпчака. // *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. – 2012. – № 6 (3). – С. 62–70.
9. Черненко Е. В. Скифский доспех. – К.: Наукова думка, 1968.
10. Bishop M. C., Coulston J. C. N. Roman military equipment from the Punic Wars to the fall of Rome. – London: B. T. Badsford Ltd, 1993.
11. Laking G. F. A Record of European Armour and Arms through seven centuries. – London: G. Bell and Sons, 1920.
12. Stjerna N. En stäppnomadisk rustning från Birka // *Fornvännen*. – 2004. – № 99 (1). – S. 27–32.

Семинар 4. Розвиток дистанційної зброї на території України (2 год.)

1. Зброя для дистанційного бою кочовиків українських степів.
2. Використання луків і арбалетів в середньовічній Україні.
3. Метальні машини у військовій справі Русі.

Література:

1. Бохан Ю. Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – канца XVI ст. Мінск: УК Экаперспектыва, 2002.
2. Каинов С. Ю. Сложение комплекса вооружения Древней Руси X – начала XI в. (по материалам Гнёздовского некрополя и поселения. Дис. ... канд. ист. наук. – Москва, 2019.
3. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – Ленинград: Наука, 1976.
4. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 1–3. – М., Ленинград: Наука, 1966–1971.
5. Ключко В. І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р. Х.). – К.: АртЕк, 1996.

6. Комар О. В., Сухобоков О. В. Військова справа Хозарського каганату // Нариси з воєнної історії давньої України. – К., 2005. – С. 212–231.
7. Медведев А. Ф. Ручное метательное оружие (лук, стрелы, самострел) VIII–XIV вв. – М.: Наука, 1966.
8. Симоненко А. В. Сарматские всадники Северного Причерноморья. – К.: Видавець Олег Філюк, 2015.
9. Хазанов А. М. Очерки военного дела сарматов. – М.: "Наука", Главная редакция восточной литературы, 1971.
10. Черненко Е. В. Скифские лучники. – К.: Наукова думка, 1981.

Семінар 5. Холодна зброя на території України в Новий і Новітній періоди (2 год.)

1. Поширення шаблі у XV–XX ст.
2. Козацька шабля.
3. Еволюція багнета.
4. Формування колекцій холодної зброї в українських музеях.

Література:

1. Аствацатурян Э. Г. Оружие народов Кавказа. – СПб., 2004.
2. Аствацатурян Э. Г. Турецкое оружие. – СПб., 2002.
3. Бобров Л. А., Худяков Ю. С. Вооружение и тактика кочевников Центральной Азии и Южной Сибири в эпоху позднего Средневековья и раннего Нового времени (XV – первая половина XVIII в.). – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2008.
4. Денисова М. Поместная конница и ее вооружение в XVI–XVII вв. // Труды Государственного исторического музея. – Т. XX. – Москва: Издательство Государственного исторического музея, 1948. – С. 29–46.
5. Квасневич В. Польские сабли. – СПб: Атлант, 2005.
6. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – Ленинград: Наука, 1976.
7. Попельницька О. Відділ зброї Центрального історичного музею України (1936–1941) // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2020. – № 6. – С. 167–225.
8. Тоїчкін Д. Козацька шабля XVII–XVIII ст. Історико-зброєзнавче дослідження. – К.: Стилос, 2007.
9. Шевченко О. Зброя народів Африки в колекції Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2021. – № 7. – С. 479–486.

Семінар 6. Стрілецька зброя і засоби протидії їй (2 год.)

1. Еволюція ручної вогнепальної зброї XVI–XX ст.
2. Вогнепальна зброя Нового часу в музейних колекціях України.
3. Стрілецька зброя Першої та Другої світових війн в музеях України.
4. Захисне спорядження у XX ст. у музейних зібраннях.

Література:

1. Жук А. Б. Стрелковое оружие. Революеры, пистолеты, винтовки, пистолеты-пулеметы, автоматы. – М.: Воениздат, 1992.
2. Денисова М. Поместная конница и ее вооружение в XVI–XVII вв. // Труды Государственного исторического музея. – Т. XX. – Москва: Издательство Государственного исторического музея, 1948. – С. 29–46.
3. Маркевич В. Ручное огнестрельное оружие. Санкт-Петербург: Полигон, 2005.
4. Патриляк Б. Стрілецька зброя доби Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. у зібранні Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2017. – № 2. – С. 166–172.
5. Попельницька О. Відділ зброї Центрального історичного музею України (1936–1941) // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2020. – № 6. – С. 167–225.
6. Попельницька О. Взірці парадної західноєвропейської і східної вогнепальної зброї XVI–XVIII ст. з зібрання Б. Ханенка у колекції Національного музею історії України // Скарбниця української культури: збірник наукових праць. – Вип. 15. – Чернігів, 2013. – С. 222–228.
7. Шевченко О. Вогнепальна зброя Другої світової війни в колекції Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2020. – № 6. – С. 245–248.

Семінар 7. Артилерія і зброя масового ураження (3 год.)

1. Поширення артилерії в Польщі, Великому князівстві Литовському і Московській державі у XIV–XVI ст.
2. Артилерія в музейних зібраннях України.
3. Еволюція зброї масового ураження у XX ст.

Література:

1. Верхотурова М. А. Артилерія XIV–XVIII ст. з фондів Львівського історичного музею: історія формування та характеристика колекції.

Дисертація ... канд. іст. наук. Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2016.

2. Верхотурова М. А. Проблеми збереження та експонування артилерії XIV–XVIII ст. в музеях // *Historical and Cultural Studies*. – Львів, 2017. – С. 25–30.
3. Верхотурова М. А. Чавунні мортири 17 ст. з колекції Львівського історичного музею // *Історія давньої зброї. Дослідження 2016*. – К., 2017. – С. 308–322.
4. Веселов Ф., Карлина Т. Экспозиция открытого хранения вооружения и военной техники Военно-исторического музея артиллерии, инженерных войск и войск связи: история и предшественники // *Вопросы музеологии*. – 2016. – № 2. – С. 97–110.
5. Волкаў М. Артылерыя Нясвіжскага замка. – Мінск, 2015.
6. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – Ленинград: Наука, 1976.
7. Мальченко О. Орнаментована артилерія на Правобережній Україні (XV–XVIII ст.). – К., 2009.
8. Мальченко О. *Museum artilleries Ucrainicae*. Музей української артилерії XV–XVIII століть. – К., 2011.

ПИТАННЯ НА ЕКЗАМЕН

1. Зброезнавство і його роль серед історичних дисциплін.
2. Історія дослідження зброї.
3. Класифікація бойового озброєння.
4. Поява бойової зброї. Зброя у кам'яному віці.
5. Холодна зброя Античності.
6. Бойова холодна зброя у часи Середньовіччя.
7. Еволюція холодної зброї у Нові часи.
8. Застосування холодної зброї в сучасних бойових діях.
9. Види захисного озброєння. Поява захисту тіла.
10. Захисне спорядження у добу Античності.
11. Захисне озброєння Середніх віків.
12. Обладунки і шоломи раннього Нового часу.
13. Захист тіла у Новітню добу.
14. Дистанційна зброя у давні часи.
15. Еволюція луку.
16. Арбалет в бойових діях античності і середньовіччя.
17. Каменеметальні і стрілометальні механізми.
18. Поява вогнепальної зброї.
19. Еволюція вогнепальної зброї у ранній Новий час.
20. Нарізна вогнепальна зброя.
21. Автоматична зброя. Еволюція стрілецької зброї у XIX–XXI ст.
22. Виникнення та використання артилерії у Новий час.
23. Артилерія у Новітню добу та в сучасних бойових діях.
24. Використання тварин у бойових діях, їхня зброя і засоби захисту.
25. Військова техніка давнини.
26. Військові транспортні засоби Нового і Новітнього періоду.
27. Використання бойової техніки в умовах сучасних бойових дій.
28. Хімічна зброя.
29. Бактеріологічна зброя.
30. Ядерна зброя.

ГЛОСАРІЙ

Автомат – ручна автоматична нарізна магазинна вогнепальна зброя, пристосована для використання під набій гвинтівки. Винайдені на початку ХХ ст., пущені у масове виробництво з початком Другої світової війни. Замінили автоматичні *гвинтівки* і *пістолети-кулемети*.

Акінак – холодна клинкова зброя, меч з коротким клинком. Клинок мав підтрикутну форму чи паралельні краї, що сходилися до вістря. Був призначений для уколу, рідше – рубання. Використовувався скіфами, саками, персами, мідійцями та сусідніми народами у VII–IV ст. до Р.Х. Носився у піхвах прикріплених до пояса воїна, інколи також – до ноги за нижній край піхов. Вважався атрибутом чоловіка-воїна.

Алебарда – холодна древкова комбінована зброя. Бойова частина зазвичай є комбінацією сокири і списа. На зворотному від сокири боці може мати інший бойовий наконечник (гак, дзьоб, молот тощо). Призначена для уколу та рубання (рідше також дробіння, різання), а також стягування вершника з коня. Набула поширення в Західній Європі в XIV–XVI ст. У XVII ст. перетворилася на зброю командирів піхотних формувань. У ширшому значенні під А. розуміють усю комбіновану древкову зброю, призначену для уколу і рубання (напр., *те*).

Аркебуз (аркебуза) – ручна вогнепальна зброя ранньомодерного часу. Складалася зі ствола, гнотового замка і ложа з прикладом. Переважна більшість А. були дульнозарядними, хоча існували рідкісні казнозарядні зразки. Була поширена з початку XVI ст. На території України називалася «гаркабуз», «самопал». У країнах Європи використання припинилося з поширенням у XVII ст. *мушкетів*. В країнах Азії і Африки використовувалася до XVIII–XIX ст.

Арме – закритий шолом пізнього середньовіччя і раннього Нового часу (XV–XVII ст.). Складався з підігнутої до форми голови тулії з гребенем, поєднаної з невеликим напотиличником і бевором, оснащувався гостроносим підйомним заборолом. На потилиці міг мати кріплення для плюмажа. Нижній край А. зазвичай поєднувався з *горжетом* обладунку.

Ассегай – древкова зброя південноафриканських народів XIX–XX ст. Використовувався для уколу в ближньому бою та для дистанційного бою. Оснащувалися переважно великими залізними наконечниками, як втульчастими, так і черешковими.

Атлатль – пристрій для метання списів та дротиків (списометалка). Складався з дерев'яного, кістяного чи рогового ложа з гаком і руків'я. Був поширений у кам'яному віці по всьому світу. До Нового часу використовувався у Центральній та Північній Америці, Австралії, Північній Азії.

Багнет – холодна клинкова зброя, призначена для застосування разом з вогнепальною зброєю. Використовувався для нанесення уколу. Перші зразки Б., що з'явилися у середині XVII ст., були подібні на кинджал, що вставлявся всередину ствола *мушкета*. Наприкінці XVII ст. з'явилися втульчасті Б., які насаджувалися на дульну частину ствола, що дозволяло стріляти з примкнутих Б. За формою клинка поділяються на гранчасті, тесачні, Б.-ножі. У період Другої світової війни з'явилися невід'ємні Б.

Бандолет – коротка дульнозарядна вогнепальна гладкоствольна зброя. Використовувалася в кавалерії у XVI–XVII ст. Оснащувалася кільцатковим або кременевим замком.

Барбута (барбют) – пізньосередньовічний шолом. Використовувався в Італії та деяких ін. країнах Європи у XV ст. Характеризується відсутністю бармиці та низькими полями, що закривають потилицю, шию та боки голови. Існують Б. з відкритим обличчям, є зразки з закритим обличчям і Т- або Y-подібними отворами для очей і дихання. Деякі Б. робилися за зразком давньогрецьких шоломів коринфського типу.

Бармиця – деталь шолома, призначена для захисту нижньої частини голови. Виготовлялася з м'яких матеріалів, *кольчуги*, луски чи *ламельяру*. Могла прикривати задню частину голови (потилицю і шию), задню частину і боки голови, або бути закритою і прикривати ще й обличчя.

Баселард – клинкова зброя, різновид кинджалів. Використовувалася у XIV–XV ст. в Центральній та Західній Європі. Мав вузький трикутний клинок і H-подібне руків'я.

Бацінет – європейський відкритий шолом XIV–XV ст. Мав яйцеподібну чи гостроверху тулію та виріз для обличчя. До нижнього краю Б. кріпилася кольчужна *бармиця*. Обличчя могло захищатися наносником, решітчастим заборолом чи закритим гостроносим підйомним заборолом на шарнірах. Т. зв. «великий Б.» мав замість бармиці горжет і бевор.

Бердиш – древкова зброя XVI–XVIII ст. Складається з довгого держака і широкої робочої частини. Використовувався в арміях Речі Посполитої та Московського царства в якості допоміжної зброї піхоти для захисту від кінноти. Призначений для рубання.

Бехтерець – пластинчасто-кільчастий обладунок. Мав крій кольчужної сорочки з розрізом спереду, без рукавів або з короткими рукавами та інколи коміром, з додатковими дрібними залізними пластинами у вертикальних рядах на грудях і спині. Використовувалися у XIV–XVII ст. в Азії, Східній Європі (Московське царство, Кримський ханат, Річ Посполита), до XIX ст. – у Південній Азії.

Бомбарда – середньовічна гармата невеликого калібру. Використовувалася для штурму фортець та у польових сутичках. Складалася зі ствола, зробленого з обтягнутих обручами сталевих брусків, і дерев'яного ложа.

Булава – древкова зброя ударної дії. Складається з держака і робочої частини (навершя). Поява Б. відноситься до енеоліту. В якості зброї і символу влади була поширена переважно на Сході. Застосовувалася у період середньовіччя як зброя кінноти в Азії та Європі. У XVII ст. вийшла з бойового ужитку, залишившись символом влади до XIX ст.

Бургіньот (також *штурмак*) – європейський відкритий шолом раннього Нового часу (XVI–XVII ст.). Складався з тулії з гребенем, широкого напотиличника, дашка і рухомих великих нащічників.

Бутероль – наконечник піхов клинкової зброї. Виготовлявся з кістки чи металу. Служив для укріплення кінця піхов, оздоблені зразки Б. мали також репрезентативні функції.

Бригандина – пластинчастий середньовічний обладунок, покритий тканиною. Складався з ряду великих, середніх чи дрібних пластин, приклепаних на основу. Поширився у XIII ст. у середовищі західноєвропейського рицарства та інших категорій воїнів, де використовувався до XVI ст. Набув популярності також на Близькому і Далекому Сході, де міг застосовуватися до XIX ст.

Вакізаши (*вакідзасі*) – клинкова односічна зброя, один з різновидів традиційної японської зброї. Мав вигнутий клинок 30–60 см з односторонньою заточкою, циліндричне руків'я і невелике кругле перехрестя (цуба). Носився самураями у парі з довшими *тачі* або *катана* за поясом спереду у положенні лезом догори.

Гаківниця – дульнозарядна ручна вогнепальна зброя великого калібру. Складалася зі ствола з гаком (був призначений для закріплення на стіні, борті корабля чи возу для гасіння віддачі) і ложа, яке не мало прикладу. Не мала замка, запалення відбувалося ручним прикладанням гноту до запального отвору. Була поширена у XV–XVI ст. В Україні називалася «гаківниця», «пищаль», «рушниця». Г. великого калібру перебували на озброєнні фортець і міст.

Гамбезон – м'який обладунок та товстий одяг під металевий обладунок. Виготовлявся з тканини, набитої всередині вовною, кінським волоссям, ганчір'ям тощо. У важкій кінноті служив у якості амортизатора при поєднанні з металевим обладунком, у піхоті – в якості самостійного обладунку.

Гаста – древкова зброя, різновид списа. Використовувалася у давньому Римі кіннотою і допоміжною піхотою. Мала древко 2,5–3 м довжиною і невеликий залізний втульчастий наконечник з пласким пером.

Гастрарфет – стрілометальний пристрій. Винайдений бл. 400 р. до Р.Х. у Сіракузах. Складався з потужного лука, закріпленого на дерев'яному ложі. Спусковий механізм, імовірно, виготовлявся з бронзи. Натягався вручну, при упорі тильної частини ложа у живіт.

Гвинтівка – ручна вогнепальна нарізна зброя. Перші зразки Г. (*мушкетів* з нарізами у стволі) з'явилися у XVI ст. У ранній Новий час набула поширення як мисливська зброя, спорадично використовувалася на полях боїв, зокрема, українськими козаками. У другій половині XIX ст. з поширенням ковзаючого затвору казнозарядна Г. витіснила гладкоствольну ручну вогнепальну зброю.

Гладіус – клинкова зброя, короткий меч. Використовувався у давньому Римі, куди був запозичений в Іберії. Складався з ромбічного у розрізі клинка, що розширювався до вістря (майнцький варіант) або за паралельними краями (помпейський варіант), напівкруглого перехрестя, кулястого навершя. Клинки пізніх гладіусів мали доли. Призначений в першу чергу для уколу, але також використовувався для рубання.

Глефа – древкова зброя ближнього бою. Складається з держака 1,2–1,5 м і вигнутого наконечника з вістрям і односторонньою заточкою, нерідко з додатковими виступами на наконечнику (вістрями, гаками). Використовувалася піхотою Західної Європи в XIII–XVI ст. Подібні до Г. різновиди зброї використовувалися на Сході як піхотинцями, так і вершниками (див. *нагіната*).

Горжет – верхня частина обладунків пізнього середньовіччя – раннього Нового часу, що захищала шию і верх торсу воїна. У західноєвропейських обладунках одягався під *кірасу*, в обладунках гусарів Речі Посполитої носився поверх кіраси. У ранній Новий час використовувався в якості самостійного обладунку офіцерів.

Горит – футляр для луку і стріл, що використовувався кочовиками Євразії та вершниками Близького Сходу в античну добу. Мав відділення для луку, спереду якого кріпилося відділення для стріл. Був призначений для зберігання луку з натягнутою тятивою. Верхня частина Г. могла закриватися кришкою. Нерідко багато прикрашався металевими накладками; відомі Г., повністю покриті листом золота (поховання у Вергіні, скіфські «царські» кургани).

Готичний обладунок – пізньосередньовічний рицарський обладунок. Характеризується зубчастим оформленням країв пластин, кінців деталей з гострими кутами. Виготовлявся в Німеччині у XV ст. Використовувався разом з *саладом*. У XVI ст. на зміну Г.о. прийшов *максиміліанівський обладунок*.

Ге – древкова зброя Китаю античного періоду. Складалася з держака різної довжини (відомі як одноручні, так і дворучні ге) і наконечника з дзьобом (див. *келеп*) та відтягнутою донизу бороною, що фіксувалися на держаку проушиною

чи в отворі в держаку. Деякі зразки ге мали кілька наконечників. Були призначені для пробиття обладунків і шоломів та рубання.

До-мару – середньовічний японський **ламельярний** обладунок. Складався з дрібних залізних пластин, поєднаних між собою кольоровими шнурами. За кроєм являв собою корсет з поділенням на фестони подолом, який зав'язувався на правому боці і мав додатково наплічники. Був дешевшим і простішим, ніж **о-йорой**.

Евтітон – стрілометальна машина.

Кабассет – європейський відкритий шолом піхоти XVI–XVII ст. Характеризувався високою яйцеподібною чи гостроверхою тулією і невеликими полями, перпендикулярними до країв тулії. Зазвичай оснащувався нащічниками трапецієподібної форми (монолітними або набірними).

Кабутто – шолом, поширений у Японії. Починаючи з V ст., виготовлявся з вузьких залізних пластин (див. **ламельяр**), поєднаних круглим пласким наверхшам. Оснащувався дашком, ламеллярною бармицею з дрібних (у X–XV ст.) та великих пластин (XVI–XIX ст.), нерідко також – маскою. Міг багато прикрашатися. Тулія К., переважно напівсферична, у період Едо могла набувати різних форм.

Карабін – укорочена ручна вогнепальна зброя. Використовувалася в кавалерії у XVI–XX ст. та іншими формуваннями упродовж XX ст. Збірна назва для вогнепальної зброї, коротшої за мушкети, рушниці та гвинтівки.

Картечниця – див. **мітральєза**.

Катана – клинкова вигнута односічна зброя, один з різновидів японської традиційної зброї. Складається з вигнутого клинка з хвостовиком з отвором, за який заклепкою клинок фіксувався до руків'я. Має перехрестя (цуба) округлої форми, нерідко ажурне. Довжина клинка К. складає бл. 60 см, що відрізняє її від інших видів японської клинкової зброї (див. **вакізаші**, **тачі**). Носилася у піхвах за поясом з лівого боку, в положенні лезом догори.

Келен – древкова зброя ударної дії. Складається з одноручного древка та наконечника з загостреним дзьобом, призначеного пробивати обладунок і шолом супротивника. Перші зразки К. мали наконечники з каменю (див. **сокира-молот**), у бронзову добу – з бронзи (див. також **те**). Починаючи з раннього залізного віку використовувалися К. за залізними наконечниками, переважно в якості зброї вершників. У ранню Нову добу (XVI–XVII ст.) застосовувався легкою кіннотою Близького Сходу і Східної Європи, в Речі Посполитій був також символом шляхетського стану.

Кистінь – холодна зброя ударно-дробильної дії. Складається з масивного наконечника (шароподібної, яйцеподібної та ін. форм, з виступами, шипами або

без них), мотузки (ременя, ланцюга) і держака. Деякі К. могли використовуватися без держака. Використовувалися кіннотою. Поширилися від кочовиків Східної Європи раннього середньовіччя до Західної Європи, де застосовувалися до пізнього середньовіччя. Різновиди К. були відомі також на Далекому Сході.

Кіраса – складова металевого обладунку, що прикривала торс воїна. Суцільнометалева К. виникла з розвитком бронзової металургії. У добу пізньої бронзи і раннього заліза використовувалася у давньому Китаї, Центральній Європі, давній Греції. Дзвоноподібна, а пізніше анатомічна К. була головним елементом металевого обладунку давньогрецького гопліта. В елліністичний і римський час К. виготовлялися з заліза. У XIV–XVII ст. була складовим елементом рицарського обладунку (див. **готичний обладунок, максиміліанівський обладунок**). У ранній Новий час стала основним елементом захисту тіла у піхоті і кавалерії Європи, у XIX – на початку XX ст. втратила захисні функції і перетворилася на елемент обмундирування важкої кавалерії (кірасирів, кавалергардів тощо).

Контос – древкова зброя, різновид списа. Складається з довгого древка (3,5–4,5 м), залізного наконечника і бронзового підтока на протилежному боці древка. Використовувався у важкій кінноті персів, парфян, сарматів, римлян і візантійців. Призначений для утримання двома руками і нанесення таранного удару.

Кончар – довга клинкова зброя, призначена для уколу. Мала гранчастий клинок, призначений для пробивання лат. Був поширений у XV–XVII ст. у Центральній та Східній Європі, а також Османській імперії.

Копіс – див. **махайра**.

Корд – клинкова зброя, різновид бойових ножів. Використовувався у XIV–XVI ст. в Центральній і Східній Європі в якості основної та допоміжної клинкової зброї як піхоти, так і кінноти. Призначений для уколу, великі екземпляри К. – також для рубання.

Ксіфос – клинкова зброя гоплітів, короткий меч. Складався з прямого клинка довжиною бл. 60 см, що розширювався до вістря, руків'я з перпендикулярним перехрестям і невеликого навершя. Призначений для нанесення уколу, але був придатний також для рубання.

Кольчуга – металевий обладунок. Складався з залізних кілець, де в кожне кільце вставляється чотири інших. Кільця могли бути січеними (вирізними з металевого листа) та клепанними (нарізними з дроту, з кінцями, поєднаними заклепками). Виготовлялися К. як з поєднанням рядів обох видів кілець, так і

лише з клепаних кілець. Винайдена у IV ст. до Р.Х., використовувалася по всьому світі до Нового часу.

Ламелляр – категорія пластинчастого обладунку. Складається з пластин (переважно металевих; відомі Л. з каменю та шкіри), що скріплюються між собою (шнуром, скобами) без потреби кріпитися на поверхні. Відомий з XVIII–XVII ст. до Р.Х. з Месопотамії та з XV ст. до Р.Х. з Єгипту, де виготовлялися з бронзи. Залізний Л. використовувався у часи античності у Римі, на Близькому і Далекому Сході. В добу середньовіччя був поширений на Сході, серед кочовиків Євразії, на Русі, у Візантії та Швеції. Японські обладунки *о-йорой* і *тосей-гусоку* є різновидом Л.

Лангсакс – див. *сакс*.

Ліноторахс – обладунок з льону. Складений з багатьох прошарків лляної тканини, склеєної разом у твердий і пружний матеріал. Мав крій корсету, що огортався навколо тіла з наплічниками і *птеригами* – нарізаним на смуги подолом. Використовувався у давній Греції і елліністичних державах.

Лонгбоу – простий лук англійських лучників. Виготовлявся з одного шматка дерева (тису), кінці якого поєднувалися тятивою. Мав довжину 1,8–2,2 м. З 1298 р. став основною зброєю англійської піхоти, де використовувався до часів Громадянської війни XVII ст.

Лорика гамата – див. *кольчуга*.

Лорика сегментата – пластинчастий сталевий обладунок, поширений в Римі у I ст. до Р.Х. – III ст. від Р.Х. Складався з горизонтальних пластин, що захищали живіт, боки і спину, і вертикальних, які розміщувалися на грудях і плечах. Пластини поєднувалися між собою заклепками, завісами, ремнями і гачками. Виділяють типи Калькрізе, Корбрідж та Ньюстед. Був обладунком важкої піхоти.

Лорика сквамата – лускатий обладунок, поширений в Римі у I ст. до Р.Х. – IV ст. від Р.Х. Складався з дрібних бронзових лусочок, прикріплених на основу і скріплених між собою у горизонтальних рядах металевими скобами. Використовувався у кіннотою, прапороносцями, командирами.

Максиміліанівський обладунок – європейський обладунок раннього Нового часу. Характеризувався рифленою поверхнею і обтічними формами країв деталей обладунку. Використовувався разом з шоломом *арме*.

Махайра (коніс) – клинкова односічна зброя, різновид тесака. Поширена у VI–III ст. до Р.Х. у давній Греції. Мала вигнутий клинок довжиною до 82 см із лезом із внутрішнього краю і напівзакрите руків'я. Призначена для рубання та нанесення уколу. Аналогічна зброя була поширена також в Етрурії та Іберії.

Мисюрка – шолом, поширений у ранній Новий час на Близькому Сході, Кавказі, Східній Європі, Центральній та Північній Азії. Мав невелику округлу тулію (від злегка опуклої до сфероконічної), поєднану з **бармицею**.

Мітральєза (картечниця) – вогнепальна скорострільна механічна зброя. Мала один чи більше стволів. Перезарядження відбувалося за рахунок мускульної сили стрільця. Постріли відбувалися залпом або з кожного ствола по черзі. Набули поширення з середини ХІХ по початок ХХ ст., коли на зміну М. прийшли кулемети.

Моріон – шолом піхотинців ХVІ–ХVІІ ст. Походив з Іспанії, використовувався у багатьох країнах Західної Європи. Має яйцеподібну тулію, що низько опускається на боки голови, гребінь і поля, що ходилися під гострими кутами спереду і ззаду шолома. Міг оснащуватися нащічками і тримачем для султанау з пір'я.

Мушкет – ручна вогнепальна зброя Нового часу. Виник у ХVІ ст. як збільшена версія **аркебузу**. Використовувався для стрільби на підставці-сошці (**форкеті**), у першій половині ХVІІ ст. став коротшим і легшим. До кінця ХVІІ ст. більшість М. мала гнотові замки, після чого до середини ХІХ ст. використовувалися М. з кременевими замками; у ХVІ–ХVІІ ст. деякі М. мали коліщаткові замки. Японські М. користувалися гнотовими замками до другої половини ХІХ ст.

Нагіната – деревкова зброя ближнього бою. Використовувалася в середньовічній Японії піхотинцями та вершниками. Складалася з держака довжиною 1,2–2,4 м і вигнутого наконечника з односторонньою заточкою. Деякі Н. могли оснащуватися перехрестями-цубами та піхвами для наконечника.

О-йорой – ламеллярний обладунок (див. **ламелляр**), поширений в Японії у Х–ХVІ ст. Формувався з дрібних залізних пластин, поєднаних кольоровими шнурами, укладеними у спеціальні візерунки. Складався з корсету з подолом, окремої бічної частини з подолом, наплічників, наручів, поножів, поєднувався з шоломом **кабуто**. З поширенням вогнепальної зброї змінився на **тосей-гусоку**.

Обушок – деревкова ударно-дробильна зброя. Складалася з дерев'яного держака і наконечника, подібного до **келепа**, але з загнутим всередину дзьобом. Використовувалася у ХVІ–ХVІІІ ст. шляхтою Речі Посполитої переважно в якості символічної зброї.

Палінтон – каменеметальна машина.

Пілум – деревкова дистанційна зброя, різновид дротика. Застосовувався у давньому Римі в якості метальної зброї важкої піхоти. В рідкісних випадках П. міг використовуватися для нанесення уколу. Складався з деревка і довгого залізного наконечника. Наконечники втульчастих П. круглі в розрізі, черешкових

– квадратні; голівки пірамідальні. Черешкові П. фіксувалися на деревку цвяхами або заклепками, мали додаткову залізну втулку усічено-пірамідальної форми, що служила для збільшення ваги дротика. За зображеннями, П. міг також мати круглу кулю під наконечником для збільшення ваги.

Пістолет-кулемет – ручна вогнепальна автоматична зброя, призначена для стрільби пістолетними набоями. Винайдений під час Першої світової війни, найширше застосовувався у період Другої світової війни. Переважно був замінений на **автомат**.

Протазан – деревкова зброя Нового часу. Має деревко довжиною бл. 2 м і залізний втульчастий наконечник, що складається з прямого пера і загострених виступів по боках від шийки пера перед втулкою. Виник у XV ст. в Італії, де деякий час використовувався піхотинцями, протягом XVI–XVIII ст. став зброєю офіцерів піхоти.

Пугіо – римський кинджал. Мав прямий короткий клинок, що розширювався в середній частині, із хвостовиком, який кріпився всередину Т-подібного дерев'яного руків'я, повністю покритого тонким металевим листом. Носився у піхвах (нерідко багато прикрашених) на поясі або на окремому реміні. Був призначений для уколу.

Револьвер – багатозарядна ручна короткоствольна вогнепальна зброя, оснащена барабаном з набоями. Поширився із появою унітарного набою, починаючи з 30-х рр. XIX ст.

Сакс – бойовий ніж германських народів. Мав прямий клинок з односторонньою заточкою різних розмірів. Був призначений для уколу, але деякі різновиди великих розмірів (напр., тесаки германців римського часу, *лантсакси* доби вікінгів) застосовувалися переважно для рубання. У ранньому середньовіччі були додатковою клинковою зброєю, хоча могли використовуватися і самостійно. Набули поширення в ранньосередньовічній Англії, Німеччині (від С. Відукінд Корвейський виводив назву народу саксів), Скандинавії (*скрамасакси*). Вийшли з ужитку в високому середньовіччі з поширенням *кордів*, *фальшіонів* та кинджалів.

Салад – шолом пізнього середньовіччя, що використовувався разом з *готичним обладунком*. Існували як відкриті (з відкритим отвором для обличчя), так і закриті С. (з прорізом для очей чи заборолами). Характеризується відсутністю *бармиці* та глибокою посадкою. Різновидом С. вважаються *барбути*.

Сарісса – деревкова зброя, різновид списа. Використовувалася і давній Македонії. Складається з довгого (від 4,5 до 6 м) деревка, залізного втульчастого

легкого (100 г) наконечника і масивного (1 кг) підтоку, що служив противагою. Використовувалася піхотою та кіннотою. Удар наносився обома руками.

Скрамасакс – див. *сакс*.

Скутум – щит римської важкої піхоти. Складався з дерев'яної основи, набраної з трьох шарів тонких дерев'яних планок, з отвором у центрі, руків'я і залізного або бронзового *умбону*. У республіканський період С. мав вигнуту овальну форму, подібну до кельтських *тюреосів*. У період Принципату використовувалися усічено-овальні та напівциліндричні форми С. У пізньому Римі застосовували опуклі овальні і круглі С. спрощеної конструкції (набрані з одного шару планок). Назва С. використовувалася в латинській мові для позначення щита протягом усього середньовіччя і Нового часу.

Спата – клинкова зброя, різновид меча. Застосовувалася у давньому Римі кіннотою, з III ст. – також іншими формуваннями. Мала клинок довжиною до 1 м, ромбічний чи лінзоподібний у розрізі, у III–IV ст. найчастіше з долами. Руків'я було подібним до *гладіуса*. Від С. походять середньовічні європейські мечі меровінгської доби.

Танто – коротка клинкова зброя, японський бойовий ніж. Має вигнутий або прямий клинок з односторонньою заточкою, коротке циліндричне руків'я, інколи – невелике перехрестя.

Тачі (таті) – довга клинкова односічна зброя, різновид традиційної японської зброї. Вигнутий клинок з односторонньою заточкою довжиною 70–80 см доповнювався циліндричним руків'ям і круглим перехрестям. На відміну від *катани*, носився у піхвах, привішених до пояса бійця на лівому боці клинком донизу.

Тосей-гусоку – японський обладунок Нового часу. Складався з широких залізних пластин, покритих лаком, поєднаних між собою кольоровими шнурами. Міг мати суцільнометалеву *кірасу*.

Тюреос – кельтський щит. Мав овальну форму, отвір по центру і вертикальну посилювальну планку. Центральний отвір, де зсередини кріпилося руків'я, ззовні закривався потовщенням на вертикальній планці та залізним умбоном. У III ст. до Р.Х. Т. потрапляють на озброєння елліністичних держав, іллірійців та фракійців.

Умбон – металева опукла пластина, що закривала руків'я щита ззовні. У ширшому розумінні – додатковий посилювальний елемент на щиті.

Фалкс (ромфайя) – односічна клинкова зброя з кривим клинком і внутрішньою заточкою. Походить від серпоподібних господарських ножів. Набув поширення у фракійських народів античної і римської доби. Відомий у різноманітних варіантах – від коротких кривих бойових ножів до масивних

дворучних тесаків з вигнутими клинками довжиною 1,3 м (Кочан в Болгарії). В елліністичний період дворучні ромфайї могли бути прямими і ними можна було колоти; у римський період даки користувалися дворучними кривими фалксами лише для рубання, а коротшими – для різання.

Фальшіон – середньовічна європейська клинкова зброя. Мав масивний трикутний у розрізі клинок односторонньої заточки різноманітних форм: як прямий, так і кривий, або з розширенням біля вістря, з вістря і без. Руків'я могло бути як відкритим, з прямим чи S-подібним перехрестям, так і закритим. Використовувався легкою кіннотою (рідше рицарською) та піхотою для рубання. До Ф. можна віднести деякі види **кордів**.

Хопеш – клинкова односічна зброя з бронзовим клинком, призначеним для рубання. Був поширений у Давньому Єгипті.

Цвайгендер – клинкова зброя пізньосередньовічного і ранньомодерного періодів, різновид меча. Мав довгий прямий клинок з лезами на обох сторонах, з незаточеною ділянкою біля руків'я (*рікассо*) і рогоподібними виступами перед нею; довге руків'я розраховане на використання обома руками; перехрестя велике пряме чи вигнуте в бік клинка, інколи з підковоподібним виступом; навершя округле чи грушеподібне, масивне. Загальна довжина складала 1,4–2 м, вага – 2–4 кг. Розвинувся з дворучних рицарських мечів, відомих з XIV ст. У XVI–XVII ст. Ц. використовували піхотинці Німеччини та Швейцарії.

Чекан – деревкова зброя, різновид бойової сокири, що характеризується вузькою робочою частиною і виступом на обусі у формі молоточка чи вістря. Призначений для пробивання обладунків і шоломів. Виник у бронзову добу. В період античності і середньовіччя застосовувався переважно вершниками. У ранній Новий час використовувався, поряд з **келепом** і **обушком**, шляхтою Речі Посполитої в якості статусної зброї.

Шишак – європейська назва близькосхідних шоломів зі сфероконічною чи напівсферичною тулією, дашком, нащічниками, напотиличником чи **бармицею** і рухомим наносником-стрілкою. Такі шоломи були поширені в Сибіру, Московській державі, татарських ханатах, Османській імперії, на Кавказі, в Центральній Азії, Персії, Індії, Північній Африці, Балканах і Угорщині у XV–XVII ст. (подекуди до XIX ст.). Ш. називалися також шоломи гусарської кінноти Речі Посполитої, що мали напівсферичну тулію, інколи з навершям чи гребенем. У XVI–XVII ст. за зразком східних Ш. у Центральній і Західній Європі виготовляли шоломи подібної конструкції (*напенгаймер*), що використовувалися у кінноті (кірасирами, рейтарами, аркебузирами).

Юмі – японський складний лук. Мав асиметричні плечі. Складався з дерев'яних і бамбукових планок. Використовувався японськими самураями та піхотою. Довжина Ю. сягала 1,8–2,5 м.

Юшман – кільчасто-пластинчастий обладунок. Мав крій кольчужної сорочки з короткими рукавами з великими сталевими пластинами на грудях і спині. Використовувався на Сході в XV–XVII ст.

РЕКОМЕНДОВАНИ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Музейні колекції онлайн:

1. British Museum: <https://www.britishmuseum.org/collection>
2. Metropolitan Museum: <https://www.metmuseum.org/art/online-features>
3. Livrustkammarens, Skoklosters slotts och Hallwylska museets samlingsdatabas online: <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=StartPage>
4. Государственный Эрмитаж: <https://hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/explore/artworks?lng=ru>
5. Госкаталог.рф: <https://goskatalog.ru/portal/>

Основна література:

1. Аствацатурян Э. Г. Турецкое оружие. – СПб., 2002.
2. Блэр К. Рыцарские доспехи Европы. Универсальный обзор европейских коллекций. – М.: Центрполиграф, 2008.
3. Горелик М. Оружие Древнего Востока (IV тыс. – IV в. до н. э.). – М., 1993.
4. Жук А. Б. Стрелковое оружие. Революеры, пистолеты, винтовки, пистолеты-пулеметы, автоматы. – М.: Воениздат, 1992.
5. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 1–3. – М., Ленинград: Наука, 1966–1971.
6. Коннолли П. Греция и Рим: Эволюция военного искусства на протяжении 12 веков. – М.: Эксмо, 2009.
7. Носов К. С. Вооружение самураев. – М.: АСТ; СПб: Полигон, 2002.
8. Окшотт Э. Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса / Пер. с англ. – М., 2006.
9. Петерсен Я. Норвежские мечи эпохи викингов. – СПб: Аотфарет, 2005.
10. Robinson H. R. The Armour of Imperial Rome. – London: Arms and Armour Press, 1975.

Додаткова література:

1. Андрощук Ф. Мечи викингов. – К.: Простір, 2013.
2. Аствацатурян Э. Г. Оружие народов Кавказа. – СПб., 2004.
3. Аствацатурян Э. Г. Указатель клейм и имен кавказских мастеров оружейного и серебряного дела. – М., 1982.
4. Баженов А. Г. История японского меча. – СПб., 2001.
5. Баранов Г. В. Находки раннесредневековых сабель «болгарского типа» в бассейне верхнего и среднего течения Днестра (к вопросу о византийской воинской традиции в Восточной Европе) // Материалы по

- археологии и истории античного и средневекового Крыма. – 2016. – Вып. 8. – С. 76–92.
6. Бобров Л. А., Худяков Ю. С. Вооружение и тактика кочевников Центральной Азии и Южной Сибири в эпоху позднего Средневековья и раннего Нового времени (XV – первая половина XVIII в.). – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2008.
 7. Бохан Ю. Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – канца XVI ст. Мінск: УК Экаперспектыва, 2002.
 8. Верхотурова М. А. Артилерія XIV–XVIII ст. з фондів Львівського історичного музею: історія формування та характеристика колекції. Дисертація ... канд. іст. наук. Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2016.
 9. Верхотурова М. А. Проблеми збереження та експонування артилерії XIV–XVIII ст. в музеях // *Historical and Cultural Studies*. – Львів, 2017. – С. 25–30.
 10. Верхотурова М. А. Чавунні мортири 17 ст. з колекції Львівського історичного музею // *Історія давньої зброї. Дослідження 2016*. – К., 2017. – С. 308–322.
 11. Веселов Ф., Карлина Т. Экспозиция открытого хранения вооружения и военной техники Военно-исторического музея артиллерии, инженерных войск и войск связи: история и предшественники // *Вопросы музеологии*. – 2016. – № 2. – С. 97–110.
 12. Винклер П фон. Оружие. Руководство к истории, описанию и изображению ручного оружия с древнейших времен до начала XIX века. – СПб: Типография И. А. Ефрона, 1894.
 13. Висковатов А. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. Ч.1. – Санкт-Петербург: Типография В. С. Балашева, 1899.
 14. Возний І.П., Федорук А.В. Ударна зброя XII – першої половини XIII ст. з території Верхнього Прута та Середнього Дністра // *Вісник Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка*. 2013. – Вип. 8. – С. 53–64.
 15. Волкаў М. Артылерыя Нясвіжскага замка. – Мінск, 2015.
 16. Вооружение скифов и сарматов. – К.: Наукова думка, 1984.
 17. Гуцул В. Рицарська мілітарна технологія в Києво-Руській та Польсько-Литовській державах: інструменти, концепції та практики збройної боротьби. Автореферат ... дис. канд. іст. наук. – К., 2011.

18. Дедюлькин А. В. Защитное снаряжение местного производства населения Северо-Западного Кавказа в эллинистическую эпоху // *Stratum Plus*. – 2014. – № 3. – С. 169–184.
19. Денисова М. Поместная конница и ее вооружение в XVI–XVII вв. // *Труды Государственного исторического музея*. – Т. XX. – Москва: Издательство Государственного исторического музея, 1948. – С. 29–46.
20. Измайлов И. Л. Вооружение и военное дело населения Волжской Булгарии X – начала XIII в. – Казань, Магадан, 1997.
21. Йотов В. Въръжението и снаряжението от Българското средновековие (VII–XI век). – Варна: ЗОГРАФ, 2004.
22. Казакевич Г. М. Про етрусько-італійські та кельтські шоломи у північному Причорномор'ї // *Археологія*. – 2009. – № 3. – С. 19–25.
23. Казанский М. Гелон с косой: о древковом оружии эпохи переселения народов // *Stratum Plus*. – 2014. – № 6. – С. 105–111.
24. Каинов С. Ю. Сложение комплекса вооружения Древней Руси X – начала XI в. (по материалам Гнёздовского некрополя и поселения. Дис. ... канд. ист. наук. – Москва, 2019.
25. Калініченко В. А. Військово-політичні аспекти розвитку Першої Болгарської держави у IX – першій чверті X ст. Дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 2017.
26. Квасневич В. Польские сабли. – СПб: Атлант, 2005.
27. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII–XV вв. – Ленинград: Наука, 1976.
28. Кирпичников А. Н. Раннесредневековые золоченые шлемы. Новые находки и наблюдения. – СПб: Вести, 2009.
29. Ключко В. Кіммерійське озброєння // *Військово-історичний альманах*. – 2005. – Ч. 2 (11). – С. 4–5.
30. Ключко В. І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р. Х.). – К.: АртЕк, 1996.
31. Колекція зброї та військового спорядження / Упор. Т. М. Радієвська та ін. – К.: Мистецтво, 2011.
32. Комар О. В., Сухобоков О. В. Військова справа Хозарського каганату // *Нариси з воєнної історії давньої України*. – К., 2005. – С. 212–231.
33. Криганов А. В. Військова справа ранньосередньовічних аланів Подоння // *Археологія*. – 1993. – № 2. – С. 52–62.
34. Мальченко О. Орнаментована артилерія на Правобережній Україні (XV–XVIII ст.). – К., 2009.

35. Мальченко О. *Museum artilleriae Ucrainicae*. Музей української артилерії XV–XVIII століть. – К., 2011.
36. Маркевич В. *Ручное огнестрельное оружие*. Санкт-Петербург: Полигон, 2005.
37. Медведев А. Ф. *Ручное метательное оружие (лук, стрелы, самострел) VIII–XIV вв.* – М.: Наука, 1966.
38. Мелюкова А. И. *Вооружение скифов*. – М.: Наука, 1964.
39. Мінжулін О. І. Реконструкція захисного озброєння скіфського воїна з поховання V ст. до н.е. біля с. Гладківщина // *Золото степу. Археологія України*. – К., Шлезвіг, 1991. – С. 137–142.
40. Насан-Очир Э.-О. *Военное дело древних кочевников Монголии II тыс. до н.э. – III век до н.э.* Диссертация ... канд. ист. наук. – Новосибирск, 2008.
41. Негин А. *Вооружение римской императорской армии: экономические, технологические и организационные аспекты производства и снабжения*. Диссертация ... канд. ист. наук. – М., 2011.
42. Негин А. *Об одном типе шлемов из кочевнических погребений с территории Дешт-и-Кыпчака*. // *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. – 2012. – № 6 (3). – С. 62–70.
43. Окшотт Э. *Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание*. – М., 2007.
44. Окшотт Э. *Оружие и воинские доспехи Европы. С древнейших времен до конца Средневековья*. – М.: Центрполиграф, 2009.
45. Осипенко М. *Рогові кистені XI–XIII ст. за матеріалами Національного музею історії України* // *Науковий вісник Національного музею історії України*. – 2020. – № 6. – С. 63–71.
46. Панікарський А. В. *Списи і дротики слов'ян раннього середньовіччя з пам'яток півдня Східної Європи* // *Від венедів до Русі*. – К., 2014. – С. 253–266.
47. Папакін А. *Озброєння дружини перших П'ястів (X ст.)* // *Історія давньої зброї. Дослідження 2018*. – К.: Інститут історії НАН України, 2020. – С. 278–297.
48. Папакін А. *Шоломи у контексті східних контактів Русі та Польщі (X – початок XI ст.)* // *Історія давньої зброї. Дослідження 2016*. – К.: Ін-т історії України, 2017. – С. 351–366.
49. Папакін А. Г., Безкоровайна Ю. Г., Прокопенко В. М. *Шоломи типу «Чорна Могила»: нові знахідки та проблема походження* // *Науковий*

- вісник Національного музею історії України. – 2017. – Вип. 2. – С. 45–56.
50. Патриляк Б. Стрілецька зброя доби Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. у зібранні Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2017. – № 2. – С. 166–172.
51. Попельницька О. Відділ зброї Центрального історичного музею України (1936–1941) // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2020. – № 6. – С. 167–225.
52. Попельницька О. Взірці парадної західноєвропейської і східної вогнепальної зброї XVI–XVIII ст. з зібрання Б. Ханенка у колекції Національного музею історії України // Скарбниця української культури: збірник наукових праць. – Вип. 15. – Чернігів, 2013. – С. 222–228.
53. Попельницька О. Мечі другої половини XIII – першої половини XV ст. у зібранні Національного музею історії України // Історія давньої зброї. Дослідження 2014: збірник наукових праць. – Київ: Інститут історії України НАНУ, 2014. – С. 149–163.
54. Ривкин К., Пинчо О. Оружие и военная история Кавказа. – Запорожье, 2011.
55. Симоненко А. В. Сарматские всадники Северного Причерноморья. – К.: Видавець Олег Філюк, 2015.
56. Синика В. С., Тельнов Н. П. Комплекс вооружения и предметов воинского снаряжения из скифского могильника конца IV–II вв. до н.э. у с. Глиное в Нижнем Поднестровье // Война и военное дело в скифо-сарматском мире. – Ростов-на-Дону, 2015. – С. 180–190.
57. Тоїчкін Д. В. Булави й перначі на теренах України // Історія давньої зброї. Дослідження 2014: зб. наук. праць. – К., 2014. – С. 227–241.
58. Тоїчкін Д. Козацька шабля XVII–XVIII ст. Історико-зброєзнавче дослідження. – К.: Стилос, 2007.
59. Топал Д. А. Финальная линия развития мечей классической Скифии. Соотношение типов Чертомлык и Шульговка // Stratum plus. – 2014. – № 3. – С. 129–156.
60. Федурин Д. А. Кортики Мира. – СПб.: Оружейная Академия, 2004.
61. Форд Р. Адский косильщик. Пулемет на полях сражений XX века. – М.: Эксмо, 2006.
62. Хазанов А. М. Очерки военного дела сарматов. – М.: "Наука", Главная редакция восточной литературы, 1971.

63. Худяков Ю. С. Вооружение енисейских кыргызов VI–XII вв. – Новосибирск, 1980.
64. Худяков Ю. С. Вооружение центрально-азиатских кочевников в эпоху раннего и развитого средневековья. – Новосибирск: Наука, 1991.
65. Черненко Е. В. Скифские лучники. – К.: Наукова думка, 1981.
66. Черненко Е. В. Скифский доспех. – К.: Наукова думка, 1968.
67. Шевченко О. Вогнепальна зброя Другої світової війни в колекції Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2020. – № 6. – С. 245–248.
68. Шевченко О. Зброя народів Африки в колекції Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – 2021. – № 7. – С. 479–486.
69. Шиндлер О. Русские шлемы XVI века // История военного дела: исследования и источники. – 2016. – Т. VIII. – С. 167–219.
70. Aleksic M. Medieval sword. – Belgrad: Dedraplast, 2007.
71. Androshchuk F. The „Ljudota Sword?” (An Episode of Contacts between Britain and Scandinavia in the Late Viking Age) // Ruthenica. – Т. 2. – К., 2003. – С. 15–25.
72. Bishop M. C., Coulston J. C. N. Roman military equipment from the Punic Wars to the fall of Rome. – London: B. T. Badsford Ltd, 1993.
73. Brailey M. J. Tin Hats to Composite Helmets. A Collector's Guide. – Ramsbury: The Crowood Press, 2008.
74. Černenko E. V. Die Schutzwaffen der Skythen. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004.
75. Csiky G. Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology. – Leiden–Boston: Brill, 2015.
76. Dean B. Helmets and Body Armor in Modern Warfare. – New Haven: Yale University Press, 1920.
77. Janowski A. Brązowe i srebrne trzewiki pochew mieczy z X–XIII w. z terenu Polski. Uwagi o proveniencji i datowaniu // Acta Militaria Mediaevalia II. – Kraków, Sanok, 2006. – S. 23–50.
78. Kanzan Sato. A comprehensive guide. The Japanese Sword. – Tokyo, New-York – London, 1983.
79. Kotowicz P. N. Early Medieval Axes from the Territory of Poland. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2018.
80. Laking G. F. A Record of European Armour and Arms through seven centuries. – London: G. Bell and Sons, 1920.

- 81.Liwoch R. Zachodnioukraińskie miecze i trzewiki pochew mieczowych od X do połowy XIII w. // *Acta Militaria Mediaevalia*. – T. IV. – Kraków, Sanok, 2008. – S. 39–59.
- 82.Marek L. Early Medieval Swords from Central and Eastern Europe. Dilemmas of an Archeologist and a Student of Arms. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
- 83.Nadolski A. Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI, XII wieku. – Łódź: Zakład im. Ossolińskich we Wrocławiu, 1954.
- 84.Nowakowski A. Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450–1500. – Toruń: UMK, 1998.
- 85.Oakeshott E. The Archaeology of Weapons. Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry. – Woolbridge: Boydell Press, 1960.
- 86.Oakeshott E. Records of the Medieval Sword. – Woolbridge: Boydell Press, 2007.
- 87.Oakeshott E. The Sword in the Age of Chivalry. – Woolbridge: Boydell Press, 1997.
- 88.Paulsen H. Pfeil und Bogen in Haithabu // *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu*. – 1999. – Bericht 33. – S. 93–143.
- 89.Petersen J. De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. – Kristiania, 1919.
- 90.Peterson H. Daggers and fighting knives of the Western World: from Stone Age till 1900. – New York: Mineola, 2001.
- 91.Polska technika wojskowa do 1500 roku. Praca zbiorowa pod red. A. Nadolskiego. – Warszawa: Oficyna Naukowa, 1994.
- 92.Stjerna N. En stäppnomadisk rustning från Birka // *Fornvännen*. – 2004. – № 99 (1). – S. 27–32.